

УДК 003.31:316.773.2

Вікторія Шкуркіна,
кандидат педагогічних наук,
докторант, доцент ХДАК

Особливості виникнення огамічної та рунічної знакових систем як засобів символічної комунікації

Розглянуто існуючі версії виникнення огамічної та рунічної знакових систем як засобів фіксації інформації. Висунуто гіпотезу появи графічної форми огамічних та рунічних знаків-символів. Визначено спосіб кодування інформації у гальдрастави (складний рунічний знак-символ).

Ключові слова: знак, інформація, символічна комунікація, огам, петрогліф, руна, фіксація інформації.

У період розвитку інформаційного суспільства виникає потреба у розробленні ефективних та інформаційно ємних знаково-символьних систем фіксації та зберігання різних видів інформації. Звуко-літерний спосіб письмової комунікації призвів до нагромодження великих обсягів текстового матеріалу, на інтелектуальне опрацювання якого людина витрачає багато часу. При цьому було втрачено відомі раніше засоби кодування великих обсягів інформації, способи фіксування цілих життєвих ситуацій одним знаком. Вивчення історії виникнення давніх знакових систем уможливило виявлення умов та особливостей їх створення і розроблення фахівцями інформаційної сфери новітніх інформаційно ємніших графічних форм знакових систем.

Проблеми виникнення й розвитку первинних знакових засобів фіксації інформації вивчали Б. Михайлов, І. Рассоха, А. Платов, Г. Лозко, Б. Семіновкер, А. Соколов, Ю. Столяров, В. Чудінов та ін. Наше дослідження зосереджується на аналізі умов та особливостей виникнення графічних форм стародавніх знакових систем: огамічної та рунічної.

Мета статті — визначити умови виникнення і функції огамічної та рунічної знаково-символьних систем.

Одними з найдавніших засобів фіксації та передавання інформації були вузлики, петрогліфи, огамічна та рунічна

знакові системи. За кельтською легендою, огамічна система знаків була створена Огамою (Огмою) на прізвисько Медоуустий — богом з клану Туатха де Данаан, синів богині Дани. Огма відзначався великою фізичною силою, спритністю, мав високий інтелект, був покровителем літератури та ораторського мистецтва [3]. У "Книзі з Баллімота" говориться: "Саме Огма, дуже вправний у знанні мов і в поезії, був винахідником огама; ці знаки призначаються для записів таємних промов, зрозумілих лише знавцям, їх бережуть у секреті від бідняків та простих людей. Перший вірш написаний огамом на бересті відданий Лугху, синові Етлема ..." [4].

На думку К. Марстрандера, огамічна писемність виникла в перших століттях нашої ери як криптографія, основою був латинський алфавіт. Ця система письма використовувалась друїдами у південній Галлії й мала певний вплив на рунічний алфавіт [11]. Ми не згодні з такою позицією щодо походження огамічної знакової системи. Якщо порівняти знакову систему огама з латиницею, то подібності не знайдемо. Однак із петрогліфами "Кам'яної могили" (Україна) огам дійсно має схожість (див. рис. 1). Існує принцип угруповання огамічних символів за рангами, до яких належить та чи інша рослина. За віруваннями друїдів, ранг рослини залежав від її духовних властивостей.

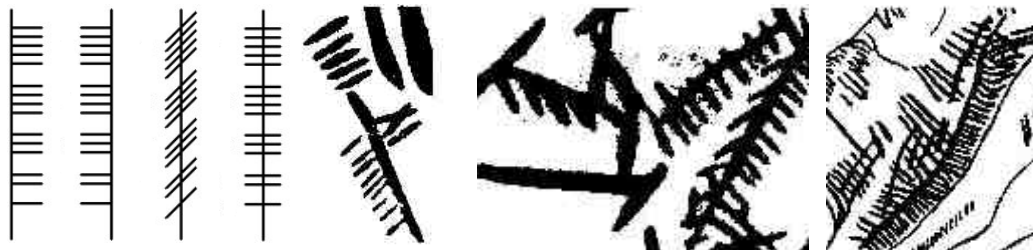

Рис. 1. Огамічна знакова система та петрогліфи "Кам'яної могили" (Україна)

Р. Турнейзен вважає, що графічна форма алфавіту походить із давньої кельтської системи мнемонічних зарубок на дерев'яних паличках, які використовували для рахування, календарних позначок, магічних заклинань та ворожіння [4]. На нашу думку, графічна форма огамічного письма (риси) виникла в результаті спостереження за стовбурами дерев (а саме берези).

Кельти вважали її родоначальником усіх дерев. Для слов'ян це також священне дерево. Загадковий вислів кельтів: "Плем'я В, що народилося від берези та її сина ясеня, є головне плем'я" [9] можна розкодувати так: "система письма від берези (огам-петрогліфи) й від ясеня (руни) є одними з найдавніших знакових систем на планеті".

Рис. 2. Риси на стовбурі берези

Огам, як і рунічна система письма, поділяється на "сім'ї" — чотири групи по п'ять знаків, в основу їхнього поділу покладено класифікації дерев і рослин згідно з їхнім юридичним статусом та рангом у давньоірландських законах. Кожному знаку-символу огамічної системи відповідає звук, рослина, божество, стихія та риса характеру. Огамічні символи застосовувалися не лише для письма, серед їх функцій були прогностична, передбачення майбутнього. Огамічні знаки використовували також для ворожіння, що має схожість із рисами "Книги змін" та рунічними знаками.

Огам одержав поширення в Ірландії та на заході давньої Британії. Огамоподібні насічки на крейдяних плитках, виявлені Олександром Кейллером при розкопках поблизу Віндмілл Хілл у Південній Англії, датуються 2200 рр. до н. е. З цією думкою згодні далеко не всі криптологи. Спеціаліст з огаму, професор університету Берклі Брендан О'Хейр вважає, що появу огамічних знаків можна приблизно віднести до другого століття н. е. [11]. Однак відомості про огамоподібні петрогліфи (14—10 тис. до н. е.) [2; 7] "Кам'яної могили" (Україна) недостатньо поширені серед науковців Європи та США. Український дослідник із Харкова І. Рассоха доводить подібність петрогліфів "Кам'яної могили" з ога-

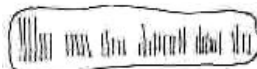
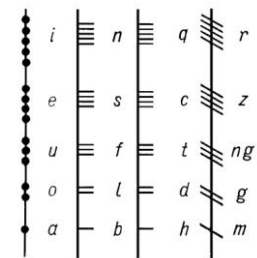
мічною знаковою системою [12]. Саме прототип огамічних знаків, на нашу думку, називався "чертами", які виникли на території України і були давньою слов'янською знаковою системою для ворожіння та письма. У XX сторіччі якраз огамічні знаки стали основою для розроблення сучасної системи штрих-кодів.

Рис. 3. Огамічні знаки для ворожіння на палицях з берези

Відомо, що друїди використовували огамічне письмо разом із рунічним. Не менш цікава міфічна історія появи древніх письмових знаків — рун. На нашу думку, руни — це "рези", які також використовували слов'яни для ворожіння та письма. Німецькі дослідники пов'язують рунічні знаки з таємним знанням. Слово "run" з ірландської — "таємниця" [6]. Й досі рунічним символам приписується магічний вплив на навколишній світ. Рунічні знаки, як і огамічні, також виконують кілька функцій: прогностичну (передбачення ситуацій), оберегову (амулету) та комунікаційну (письмові інформаційні повідомлення).

За скандинавською легендою, руни вперше були відкриті богу Одіну. Він прикував себе списом до ясеня — світового дерева, яке об'єднує дев'ять світів міфології. На дев'ятий день він усвідомив дивні знаки-символи, що виникли перед його поглядом, і був посвячений у їх сакральний зміст [10].

Неолітичеські насічки на кості із Ишанго, Африка.

Рис. 4. Приклади огамічних та рунічних знакових систем та штрих-коду

Рис. 5. Огамічна й рунічна знакові системи

Дослідники слов'янської культури В. Чудінов та Б. Рибаків зближують слово "руна" з дієсловом "рити" [13; 19]. "Є дані, що дуже давні відкриті слов'янські храми мали пояснювальні написи, вириті прямо на землі метровими літерами; вони й були "рунами". Руни Макоші — так називалася в давнину руніца, складовий алфавіт слов'ян. Це — перший, найдавніший тип письма, поширений в епоху палеоліту (верхнього і навіть середнього) в Євразії та Північній Америці. Відкриті склади (типу приголосний + голосний) позначувалися самостійними знаками. Окремі голосні зображувалися у вигляді паличок, іноді з обмежувальними штрихами". Руни Макоші відрізнялися сакральним характером і призначалися не для широких верств населення, а для жерців. Читати руни Макоші, особливо з'єднані в лігатури, у реальному масштабі часу неможливо, ці тексти вимагають нелінійного декодування, як ребуси. Руни Макоші у великокняжий період використовувалися в Київській Русі, проте з ужитку вони виходили поступово. Так, у Києві вони поступаються кирилиці вже у X ст., тоді як у Новгороді існують незмінно до XIII ст., а в XIV ст. навіть спостерігається їх тимчасове відродження. Утім, у XV ст. вони поступово і там сходять нанівець, зберігаючись у провінційних містах і селах до XVII ст. [19]. Сучасні дослідники первинних слов'янських засобів письмової комунікації (А. Платов, В. Чудінов, Г. Лозко, Б. Рибаків, И. Рассоха, Б. Михайлов) відроджують вивчення специфіки слов'янських рунічних знаків, доводячи, що рунічний символ несе основне смислове навантаження в магічному і жрецькому мистецтві. Адже символ — це не просто значок або прикраса на палиці волхва, обрядовому посуді, дерев'яних дошках, а сукупність сакральних смислів, магічних ефектів, квінтесенція тисячолітньої праці стародавніх геніїв, що формували цей знак [16]. Рунічні знаки-символи в комунікаційно-опосередкованих актах слов'ян виконують насамперед оберегові функції.

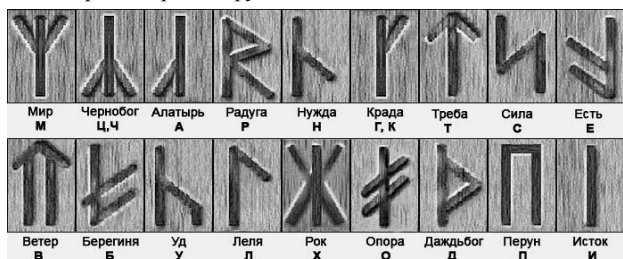

Рис. 6. Слов'янська руніца [1]

З нашої точки зору, у давні часи відбувався не моногенез, а полігенез знакових систем. Тобто поява рунічних знаків не пов'язана з жодною знаковою системою. Вона розвивалася паралельно огамічній і виникла в результаті спостережень за явищами природи, а саме за жилкуванням листа ясеня. Якщо ретельніше вчитуватися у міфи, то ми зможемо визначити спо-

сіб винахіду Одіном, який, за легендою, висів на ясені, рунічних знаків. Отже, лист ясеня має сітчасту структуру жилкування і якщо накласти рунічні знаки на місце жилкування, то ми зможемо побачити стопроцентний збіг у їхніх графічних формах.

Жилкування листа ясеня розкриває перед нами й способи формування складних знаків-лігатур або гальдраставів. Гальдрастав (дав. ісл. від "galdor" — "магія" і "stafr" — "знак") — компактний рунічний символ, який формувався з кількох рун для ущільнення інформаційної ємності [10]. Гальдрастави бувають лінійні й в'язані, у найдавніші часи вони використовувалися для магічних заклинань та інформаційних повідомлень на поминальних каменях. Серед сучасних рунологів ведеться багато суперечок щодо правильності способів об'єднання рун в один складний символ. Жилкування листа ясеня наочно показує спосіб формування знака. Отже, креслення по жилках дасть змогу створити правильну графічну форму лігатури.

Рис. 7. Рунічна знакова система і лист ясеня

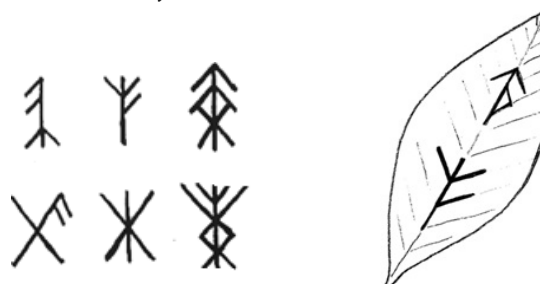

Рис. 8. Гальдрастави і рунетейн

В'язані руни складаються з тих самих символів, що й рунетейни — лінійні групи рун, однак саме сплетіння їх в один знак привносить у їх дію щось нове. По-перше, це пов'язано з тим, що напис перетворюється на єдину цілісну систему, посилюючи "магічний" ефект, а по-друге, при сплетінні кількох (навіть двох) рун нерідко в підсумковому символі можна виявити додаткові руни, які з'явилися "самостійно". Так, при з'єднанні рун Тейваз і Турісаз виникає руна Ансуз. "Магічний" ефект пояснюється природною формою графічних рунічних знаків (по лініях сітчастого жилкування). Отже, форма ефективних знаків має збігатися з формою будови біологічних систем людини (будова кровоносної системи та нейронної мережі мозку резонують з мережевою формою жилкування листа), тому вони і мають "магічний ефект", тобто впливають на біологічні системи організму реципієнта. Усі явища в природі взаємопов'язані, і цей принцип давні винахідники знакових систем враховували.

Таким чином, аналіз особливостей створення стародавніх графічних форм огамічних та рунічних знаків-символів сприяє визначенню об'єктивних чинників їхнього виникнення. Головний із них — загострення потреби людства у фіксації, зберіганні й передаванні у часі та просторі постійно зростаючих обсягів інформації. При цьому винахід графічних форм первинних знаків пов'язаний зі спостереженнями давніх людей за навколишнім середовищем та природними явищами, які навіювали винахідникам графічні образи та форми знаків. Серед суб'єктивних чинників їхнього виникнення можна зазначити принцип "резонансу" — усе в природі взаємопов'язано, тому графічні форми знаків мають збігатися з формами біологічних систем організму реципієнта.

Отже, у слов'ян окрім вузликкових засобів комунікації існували ще дві стародавні знакові системи для фіксації інформації: "черти і рези". Чорноризець Храбр у трактаті "Прѣжде оубо словѣне не имѣхъ книгъ. нѣ чрътами и рѣзами чьтѣхъ и гатаахъ" [1]. "Черти" це огамічні знаки, або точніше — петрогліфи "Кам'яної могили", "рези" — рунічні знаки. Відродження уваги дослідників до огамічної та рунічної знакових систем сприятиме поглибленню знань про способи та можливості кодування великих обсягів інформації.

Список використаної літератури

1. *Гриневиц Г. С.* Пращлавянская письменность. Результаты дешифровки / Г. С. Гриневиц. — Т. 2. — М. : М. : Обществ. польза, 1999. — С. 15.
2. *Даниленко В. М.* Кам'яна Могила / В. М. Даниленко. — К. : Наук. думка, 1986. — 152 с.

3. *Кальгин В. П.* Язык древнейшей ирландской поэзии / В. П. Кальгин. — М. : Наука, 1986. — 128 с.
4. *Королев А. А.* Древнейшие памятники ирландского языка / А. А. Королев. — М. : Наука, 1984. — 208 с.
5. *Лозко Г.* Велесова Книга — Волховник / Г. Лозко. — Вінниця : Континент-Прим, 2004. — 504 с.
6. *Макаев Э. А.* Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М., 1965. — 180 с.
7. *Михайлов Б.* Петрогліфи Кам'яної Могили: Семантика. Хронологія. Інтерпретація / Б. Михайлов — К. : МАУП, 2005. — 296 с.
8. *Мифологический словарь* / гл. ред. Е. М. Мелетинский — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 672 с.
9. *Пенник Н.* Магические алфавиты / Н. Пенник. — М. : София, 1996. — 320 с.
10. *Платов А. В.* Руническая магия / А. А. Платов. — М., 1994. — 236 с.
11. *Предания и мифы средневековой Ирландии.* Перевод и комментарии С. В. Шкунаева / под ред. Г. К. Костикова. — М. : Изд-во МГУ, 1991. — 284 с.
12. *Рассоха И. Н.* Украинская прародина индоевропейцев / И. Н. Рассоха. — Х. : ХНАМГ, 2007. — 391 с.
13. *Рыбаков Б. А.* Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. — М. : Наука, 1981. — 608 с.
14. *Свиридова И. И.* Культура и история. Славянский мир / И. И. Свиридова. — М. : Индрик, 1997. — 272 с.
15. *Семеновкер Б. А.* Эволюция информационной деятельности. Ч. 1. Рукописная информация. / Б. А. Семеновкер. — М. : Пашков дом, 2009. — 248 с.
16. *Славянские символы.* — Режим доступа : <http://www.nasled.org/vera/Simvoly.htm> — Загл. с экрана.
17. *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
18. *Столяров Ю. Н.* Сущность информации : монография / Ю. Н. Столяров. — М., 2000. — 120 с.
19. *Чудинов В. А.* Славянская докирилловская письменность. История дешифровки / В. А. Чудинов. — Ч. 2. — М., 2000. — С. 83.

Рассмотрены существующие версии возникновения огамической и рунической знаковых систем как средств фиксации информации. Выдвинута гипотеза появления графической формы огамических и рунических знаков. Определен способ кодирования информации в гальдраставы (сложный рунический знак-символ).

The existing version of a ogham and runic sign systems as a means of capturing information. Hypothesized appearance of the graphic form ogham and runic characters. Defined way of encoding information in galdrastavy (complex runic character).

Надійшла в редакцію 25 жовтня 2013 року